

Дудоров О.О. доктор юридичних наук,
професор Навчально-науковий інститут
права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Письменський Є.О. доктор юридичних наук,
професор Луганський навчально-науковий
інститут імені Е. О. Дідоренка Донецького
державного університету внутрішніх справ

Кримінально-правові аспекти забезпеченні права людини на якісне атмосферне повітря¹

Атмосферне повітря є необхідною умовою існування людини та біоресурсів на планеті Земля, а його забруднення чинить системний негативний вплив на навколишнє природне середовище загалом, окремі природні ресурси і, звісно, на людину. Від якості атмосферного повітря залежить стан рослинного і тваринного світу, їх здатність до репродукції, а також здоров'я людини. Існує чіткий кореляційний зв'язок між забрудненням атмосферного повітря і захворюваннями органів дихання – бронхітами, трахеїтами, астмою, пневмоніями, раком легень; шумове забруднення атмосферного повітря шкідливо впливає на нервову систему, зоровий і вестибулярний апарат людини, погіршує її рефлекторну діяльність. За даними ВООЗ, чим нижчим є рівень забруднення повітря, тим менше фіксується серцево-судинних і респіраторних захворювань як у тривалих, так і в короткостроковій перспективі [1, с. 14]. При цьому в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» відзначається, що рівень забруднення атмосферного повітря великих міст і промислових регіонів, незважаючи на спад виробництва в Україні, є високим, а 2/3 населення країни проживає на територіях, де стан атмосферного повітря не відповідає гігієнічним нормативам.

Невід'ємним складником механізму протидії різноманітним порушенням екологічного законодавства (зокрема, законодавства про охорону і використання атмосферного повітря) виступає Кримінальний кодекс України (далі – КК), положення якого загалом уможливають належну юридичну оцінку найнебезпечніших посягань на довкілля. Однак при тому, що суспільна небезпека забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК) не викликає жодних сумнівів, а незадовільний стан цього елементу довкілля є результатом з-поміж іншого порушення вимог природоохоронного законодавства, кримінально-правове реагування на випадки вказаного забруднення не відзначається ні інтенсивністю (насправді носить поодинокий характер), ні дієвістю. Так, із оприлюднених Верховним Судом відомостей про кількість осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля у 2022–2023 рр., за виразами, що набрали законної сили, впливає, що за ст. 241 КК у 2022 р. не було засуджено жодної особи, а в 2023 р. – усього 1 особу [2, с. 78]. Подібна невтішна картина спостерігалась і в минулі роки. ЄДРСР містить усього 7 обвинувальних вироків, винесених за ст. 241 КК за період 2013–2023 рр. Як інформує Н. Шевченко, кількість

¹ Тези підготовлені в межах виконання проєкту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

zareєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 241 КК протягом вказаного періоду становила 528 випадків; при цьому у 2015 р., 2017 р., 2018 р., 2019 р., 2021 р., 2022 р. жодній особі не було повідомлено про підозру за згаданою статтею КК. Складно не погодитись із науковицею у тому, що існуючий стан справ свідчить про неналежне забезпечення принципу невідворотності юридичної відповідальності за розглядувані правопорушення [3, с. 93, 95].

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК, полягає у забрудненні або іншій зміні природних властивостей атмосферного повітря у спосіб насичення його зазначеними у ч. 1 вказаної статті КК речовинами і матеріалами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або для довкілля. Якщо забруднення – це надходження в атмосферне повітря або утворення у ньому шкідливих (забруднюючих) речовин у концентраціях, які перевищують встановлені державою екологічні нормативи, то інша зміна природних властивостей атмосферного повітря – це негативне відхилення від оптимального стану атмосферного повітря в частині його фізичних, хімічних та біологічних властивостей, що негативним чином впливає на здоров'я людини і довкілля, зокрема на клімат і погоду [4, с. 824].

На думку І. Харь, поняття забруднення атмосферного повітря включає в себе зміну складу і природних властивостей атмосферного повітря, його отруєння і зараження. Звідси випливає, що таке вжите у ст. 241 КК поняття, як інша зміна природних властивостей атмосферного повітря, не є науково обґрунтованим і має бути замінене на зрозумілий термін «засмічення» [5, с. 424]. Передусім хотіли б уточнити, що отруєння повітря (найбільш небезпечна стадія його забруднення) є формою екоциду (ст. 441 КК). На користь пропозиції І. Харь вказує ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря», згідно з якою під забрудненням атмосферного повітря розуміється змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища. Вважаємо, однак, що задля забезпечення інформативності кримінального закону окрему (альтернативну) вказівку на іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря у диспозиції ч. 1 ст. 241 КК варто зберегти, водночас змінивши останню таким чином, щоб кримінальним правопорушенням відповідне діяння визнавалось не через насичення атмосферного повітря речовинами і матеріалами, зазначеними у цій кримінально-правовій нормі [6, с. 369].

Принагідно звернемо увагу на те, що у проєкті нового КК України [7] аналогами (точніше правонаступниками) ст. 241 чинного КК є ст. 5.3.6 «Забруднення довкілля, що спричинило тяжку шкоду», ст. 5.3.7 «Забруднення довкілля, що з необережності спричинило тяжку шкоду», ст. 5.3.8 «Забруднення довкілля, що створило небезпеку спричинення шкоди» і ст. 5.3.17 «Перевищення допустимого рівня шуму». Ознайомлення з пропонованими формулюваннями потенційного кримінального закону спонукає висловити для обговорення такі питання. Чи можна обійтись без загального визначення поняття забруднення (ст. 5.3.1 проєкту КК) з урахуванням того, що у регулятивному законодавстві містяться інформативні визначення понять забруднення земель, повітря, вод, які максимально враховують особливості забруднення кожного з цих об'єктів довкілля? Чи узгоджується ідея виокремлення універсальних статей, у межах яких буде уніфіковано відповідальність за забруднення природних ресурсів усіх видів, із

загальною концепцією побудови проєкту КК, яка з-поміж іншого полягає у деталізації найменших дрібниць (навіть тих, які на сьогодні загалом безпроблемно залишені «на відкуп» теорії кримінального права), а так само із підходом, відбитим у «суміжному» розділі 6.5 проєкту КК, у майже всіх статтях якого конкретизуються ті різновиди природних ресурсів, що виступають предметами відповідних кримінальних правопорушень?

Пропозиція Н. Шевченко *de lege ferenda* закріпити кримінально каране забруднення атмосферного повітря як кримінальне правопорушення з формальним складом [3, с. 11, 209] сприймається неоднозначно. З одного боку, така пропозиція суголосна обстоюваній нами думці про те, що одним із напрямів вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства про відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля має стати відмова від конструкції «створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля», використаної у низці норм розділу VIII Особливої частини КК (частини перші статей 239, 239-1, 240, 241, 242, 243, 244, 253). На підставі окремого дослідження, у межах якого було піддано критичному аналізу матеріали судової практики, враховано здобутки кримінально-правової науки і зарубіжний досвід [8, с. 120–30], як видається, вдалось підтвердити слушність наукової гіпотези про недоцільність законодавчого описання частини кримінальних правопорушень проти довкілля як деліктів створення небезпеки.

З іншого боку, не варто ігнорувати ту обставину, що «безнаслідкове» забруднення атмосферного повітря (включаючи те, що не супроводжувалось створенням небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля) *de lege lata* тягне адміністративну відповідальність. Через це беззастережна реалізація аналізованої пропозиції призведе до вкрай небажаної колізійності ст. 241 КК, зміненої у спосіб, вказаний Н. Шевченко, і низки адміністративно-правових заборон, так само покликаних забезпечувати встановлений порядок охорони й використання атмосферного повітря. Йдеться щонайменше про такі норми КУпАП, як: ст. 78 «Порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів»; ст. 78-1 «Порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ»; ст. 79 «Недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при введенні в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд»; ст. 79-2 «Порушення правил недопущення та запобігання витокам і викидам озоноруйнівних речовин та фторованих парникових газів»; ст. 80 «Випуск в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах»; ст. 81 «Експлуатація автотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах». Тому, вочевидь, має рацію А. Шульга, з яким полемізує Н. Шевченко [3, с. 47–48] та який можливим варіантом розв'язання розглядуваної проблеми називає визнання суспільно небезпечними наслідками кримінальних правопорушень проти довкілля «реальної матеріалізованої шкоди». Останнім часом автори цих рядків (головним чином під впливом вивчення матеріалів правозастосовної практики) також схиляються до думки про те, що основним критерієм розмежування складів кримінальних та адміністративних правопорушень проти довкілля має стати розмір майнової шкоди – формалізований показник, який найбільш об'єктивно підтверджує завдану екологічну шкоду [9, с. 512].

Людство сьогодні активно переймається питанням правового захисту озонового шару Землі як частини атмосфери. Так, у ст. 3 Директиви Європейського

парламенту та Ради (ЄС) про захист навколишнього середовища через кримінальне право і заміну Директив 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС від 11 квітня 2024 р. [10] йдеться про необхідність криміналізації низки дій з речовинами, що руйнують озоновий шар. У світлі перспектив вступу України до ЄС варто задуматись над тим, в який спосіб переглядати положення національного кримінального законодавства з тим, щоб забезпечити належне виконання згаданої міжнародно-правової настанови. Тому майбутні наукові розвідки доцільно присвятити цьому аспекту кримінально-правової охорони довкілля.

Список літератури

1. Аналітичний звіт «Базове дослідження стану та напрямів розвитку екологічної політики України та перспектив посилення участі організацій громадянського суспільства у розробці та впровадженні політик, дружніх до довкілля». Виконаний С. А. Матусом, Г. М. Левіною, Т. С. Карпюком та О. Ю. Денищук на замовлення Міжнародного фонду «Відродження». Київ, 2019. 117 с. URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2019/12/baseline-research-report-publishing-dec-2019.pdf> (дата звернення: 25.05.2024).
2. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2023 році. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Stan_zdijsn_krim_prov_2023.pdf (дата звернення: 25.05.2024).
3. Шевченко Н. С. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання забрудненню атмосферного повітря : дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Харків, 2024. 259 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
5. Харь І. О. Кримінально-правова охорона атмосферного повітря потребує вдосконалення. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 жовтня 2011 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.* Харків : Право, 2011. С. 422–425.
6. Злочини проти довкілля : кримінально-правова характеристика: практичний посібник / О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан / за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 616 с.
7. Проект нового Кримінального кодексу України (станом на 25.02.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf> (дата звернення: 25.05.2024).
8. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Земельні злочини екологічної спрямованості : від деліктів створення небезпеки до оптимальної законодавчої моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 120–130.
9. Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Письменський Є. О. Кримінально-правова охорона лісу в Україні: монографія. Київ : Норма права, 2023. 520 с.
10. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing

Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL_202401203 (дата звернення: 25.05.2024).

Дунаєва Т.Є. кандидатка юридичних наук
Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка
В.В. Сташиса НАПрН України

Щодо проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо оперативності кримінального провадження з дотримання міжнародних стандартів та принципу верховенства права» (реєстр. № 11039 від 26.02.2024)

Ознайомившись із проєктом Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо оперативності кримінального провадження з дотримання міжнародних стандартів та принципу верховенства права» (реєстр. № 11039 від 26.02.2024) [1], а також пояснювальною запискою та порівняльною таблицею, слід зазначити, що метою є підвищення оперативності кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів, прав та інтересів сторін кримінального провадження та принципу верховенства права.

Як зазначається у пояснювальній записці, законопроект розроблено на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11.05.2023 № 273/2023, де зазначені 6 стратегічних пріоритетів реформування системи органів правопорядку, підвищення їх інституційної ефективності у взаємодії з прокуратурою та приведення у відповідність до стандартів, яких має досягти Україна на шляху до членства у Європейському Союзі (ЄС). Зміст Комплексного стратегічного плану стосується не тільки інституційної спроможності органів правопорядку – уніфікації їх правового статусу, впровадження єдиних практик управління, застосування ризик-орієнтованих підходів, чіткого розмежування функцій і повноважень, здійснення комплексної цифрової трансформації, посилення механізмів демократичного цивільного контролю та запобігання корупції, а й кримінальної політики, пріоритетом у якій є запобігання злочинності, а також кримінального процесуального законодавства в аспекті досягнення оперативності кримінального провадження, посилення захисту його учасників, забезпечення інтересів потерпілого, альтернативного порядку вирішення кримінально-правових спорів тощо.

Важливим кроком у частині реалізації даного стратегічного пріоритету є внесення змін до кримінального процесуального законодавства України у частині зміни діючого підходу та встановлення на законодавчому рівні загального правила щодо продовження судового розгляду у кримінальному провадженні у випадку заміни судді, а не розгляду новим суддею матеріалів та проведенню процесуальних дій спочатку. Звичайно, що така зміна підходу має відбуватися з дотриманням міжнародних стандартів, прав та інтересів сторін кримінального провадження та принципу верховенства права. У зв'язку із викладеним, є необхідність у внесенні окремих змін до статей 35 та 319 Кримінального процесуального кодексу України.